

in conditions of innovative development of educational space of Volhynia is analyzed. Thoughts and dreams of this outstanding person are relevant today.

Forming of a creative teacher is difficult and long process. Vasyl Sukhomlynskiy confirmed that it had begun long before joining pedagogical educational institution. System of postgraduate education has to play an important role in further solving of this problem. Therefore there is need to develop new approaches concerning organizational and pedagogical principles, content and methodological support of process of teachers' professional skills, improvement and self-perfection of an educator. Teachers of Volhynia systematically find answers to these and many other questions in Vasyl Sukhomlynskiy's works as an inexhaustible and a very actual source of enrichment of modern pedagogical science and practice.

Keywords: pedagogical heritage, educational space, conference, pedagogical readings, content, forms, methods, creativity, experience.

Рецензент: Жорова І. Я.

УДК 37(477)(092)

Санівський О. М.*

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ ПОТРЕБ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті проаналізовано праці В. Сухомлинського з метою з'ясування бачення педагогом системи формування культури потреб учнів. Автор виділяє наступні культурні потреби, формуванню яких педагог приділяв особливу увагу: потреба у батьківській любові, доброті, праці, навчанні та саморозвитку, взаємодії з природою, естетиці взаємозв'язку учителів і учнів, взаємостосунках у суспільстві.

Розглянуто педагогічні пошуки В. Сухомлинського, пов'язані з питанням розробки педагогічної програми вільного та різнобічного розвитку й формування культурних потреб дитини через систему відношень Радості, Краси, Добра, Справедливості в педагогічному процесі.

Ключові слова: В. Сухомлинський, культурні потреби, формування культурних потреб, духовні цінності, моральне та естетичне виховання.

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського привертає особливу увагу широкої наукової та педагогічної громадськості. В умовах реформування соціально-економічних відносин в Україні та створення нової парадигми виховання, яка має базуватися на специфічних особливостях українського менталітету, національних педагогічних, духовних цінностей, педагог наголошував, що «найголовнішою рисою педагогічної культури має бути відчуження духовного світу кожної дитини, здатність приділити їй стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що про неї не забувають, їй горе, їй образи й страждання поділяють» [8, с. 167].

Феномен В. Сухомлинського сприяє сучасним дослідникам у розробці достовірної історії української педагогіки, відновленню надбань національної освіти, допомагає наснажити науку достовірним змістом, високою народною духовністю, щоб міцно стати на відповідні національним традиціям шляхи розвитку вітчизняної освіти.

У зв'язку з цим актуалізуються дослідження педагогічних поглядів, ідей, нових підходів до вивчення творчої спадщини педагогів-просвітителів, українських письменників, чиї імена є складовою національної педагогіки, а тому метою статті є аналіз творчого доробку В. Сухомлинського та з'ясування його бачення проблеми формування культури потреб в учнів загальноосвітніх шкіл.

Важливим принципом у педагогічному доробку В. Сухомлинського є кореляція загальнолюдського та етнонаціонального. Учений розумів, що як би не різнилися

* © Санівський О. М.*

етнокультурні цінності, усім їм притаманне певне співвідношення універсального і партикулярного, спільного і відмінного. Справжні цінності етнокультури з одного боку «відкриті» всьому людству, оскільки є носіями загальноприйнятних гуманістичних ідей, а з іншого – є вичерпно «доступними», адекватно зрозумілими лише виключно носіям відповідної ментальності. «Мова» педагогіки В. Сухомлинського має як універсальний, так і національний дискурс, учений щедро використовував надбання світової педагогіки, особливо російської, використовував потужний виховний потенціал культурного надбання народів світу. Ідея універсалізму педагогіки В. Сухомлинського ґрунтується на принципах діалогу, компліментарності, толерантності. У його працях чітко простежується кореляція загальнолюдського, етнонаціонального та регіонального в культурних змістах і формах.

Значним внеском у вивчення життя, педагогічної діяльності та поглядів В. Сухомлинського стали праці М. Антонця, І. Зязюна, О. Дзевєріна, В. Кузя, А. Розенберга, Є. Родчаніна, О. Савченко, С. Соловейчика, О. Сухомлинської та ін.

Слід відзначити, що питання взаємин людини і світу має велику історію вивчення у світовій філософії. Але погляди В. Сухомлинського надзвичайно близькі до положень філософії ноосфери, які були започатковані В. Вернадським, П. Тейяром де Шарденом, А. Печчеї. Окремі аспекти цієї проблеми розглядаються у працях сучасних філософів А. Ахутіна, В. Казначеева, М. Кисельова, В. Лутая, І. Молчанова, А. Печчеї, К. Флоренського, О. Якшина.

Соціальнозначущі якості особистості формуються з раннього дитинства через культурні потреби, виявляють себе в будь-якій соціально-економічній та культурній ситуації. Трансформація, соціалізація у формуванні культурних потреб передбачає виконання людьми певної соціальної функції, тобто реалізації своєї людської сутності, що виявляється в забезпеченні виживання на соціальному, духовному рівні; інтелект, що визначає культурні потреби особистості; спосіб життя, заснований на загальних принципах буття та культурних потребах індивідуума; формуванні культурних потреб як способу розвитку людського потенціалу суспільства.

Буття людини у світі, її культурі – це насамперед спосіб буття у світі людському, оскільки соціальний світ так само принципово споконвічний, як і життєвий. Людина в ньому «дана» зі своїми константами існування.

І. Вітаньї поділяє культуру на матеріальну; соціальну (культуру колективного спілкування); духовну [3, с. 21]. Німецький філософ Ф. Тенбрук вважає культуру «суспільним фактом настільки, наскільки вона є репрезентативною культурою, тобто виробляє ідеї, значення і цінності, що діють завдяки їхньому фактичному визнанню. Вона охоплює всі вірування, уявлення, світогляд, ідеї та ідеології, що впливають на соціальну поведінку, оскільки вони або активно поділяються людьми, або користуються пасивним визнанням» [11, с. 95-96].

Етимологічно поняття «культура» відповідає лат. *cultura* – «обробка, вирощування, доглядання, поліпшення», що спочатку означало рільницьку, хліборобську працю, а пізніше поширилося на інші царини людської життєдіяльності, зокрема на розвиток, ушанування (культ), виховання, навчання самої людини [5, с. 7].

У «Великому тлумачному словнику української мови» подано таке визначення терміна *культура*: «1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії // з означ. Рівень розвитку суспільства у певну епоху. // Те, що створюється для задоволення духовних потреб людини. 2. Освіченість, вихованість. 3. чого. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності» [1, с. 596].

У культурологічному словнику З. Гіптерс *потреба* тлумачиться так: «Потреба – необхідність у чомусь. ... У людей потреба є наслідком їхнього суспільно-історичного розвитку, а задоволення потреб відбувається головним чином завдяки трудовій діяльності, в ході якої створюються предмети, потрібні людині. Саме суспільна

зумовленість і спрямованість характерні для потреб людини. Людина потребує взаємодії з об'єктами природного і соціального середовища. Потреби відіграють значну роль у підтриманні життєдіяльності окремої людини, колективу і суспільства в цілому. Відповідно розрізняють потреби особи, соціальної групи, суспільства, а також реальні та ілюзорні. Перші мають глибокі корені в житті, можуть бути задоволені, другі – є наслідком неадекватного відображення в думках людей їхніх прагнень. Значної соціальної шкоди завдають спотворені (гіпертрофовані) потреби окремої особи чи окремої соціальної групи. Часто вживається також термін *нагальні потреби* як відображення того, що певна потреба назріла в часі, стала необхідністю» [4, с. 230-231].

Особливо слід звернути увагу на врахування В. Сухомлинським культурних потреб, особливостей духовного розвитку кожного учня, психічної природи дітей.

Аналіз праць Василя Олександрович засвідчив, що до основних культурних потреб дитини педагог відносить: потреба у батьківській любові, доброті, праці, навчанні та саморозвитку, взаємодії з природою, естетиці взаємозв'язку учителів і учнів, взаємостосунках у суспільстві.

«Усе розпочинається з потреби батьківської любові». Ця теза стала для В. Сухомлинського провідною у його педагогічних переконаннях. Він розкрив величезну роль материнської любові у моральному розвитку дитини: «людина лише тоді стає справжньою людиною, коли вона любить» [10, с. 188].

Педагог пропагував створення ідеальної сім'ї, де панував би культ «сердечного, турботливого, душевного ставлення батьків», які дбають «про морально-емоційне виховання всіх дітей» [9, с. 545].

Великий педагог закликав батьків виховувати своїх дітей так, «щоб з малих років їх серця осявалися яскравим світлом духовної краси – і тоді їх серця будуть чистими і тонкими, сприйнятливими і чутливими до етичного повчання, на сторожі вчинків ваших вихованців завжди стоятиме чутливий вартовий – совість. Совісні люди (на жаль, чомусь уникають цього слова) виростають там, де панує дух подиву красою героїзму, мужності, вірності переконанням, готовності віддати життя в ім'я ідеалів і ідей. Цей дух подиву створює ту витонченість серця, завдяки якій слово стає могутнім засобом виховання» [10, с. 156-157]. При цьому В. Сухомлинський вважав: «щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддати їм своє серце» [8, с. 14], оскільки «без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення в світ думок, почуттів, переживань немислима емоційна культура», яка є «плоттю і кров'ю культури педагогічної» [там само, с. 15].

Щодо взаємин між учителем і учнями дидакт підкреслює, що вони можливі виключно через емоції, що йдуть від серця [8, с. 14-15]. Оскільки тільки тоді можливе проникнення в духовний світ вихованця. Педагог, за переконанням В. Сухомлинського, «починається з того, як він формує світогляд» [7, с. 386].

Якості педагога впливають на мікроклімат педагогічного колективу, сприяють єдності духовного життя вихованців і вихователя (ідеалів, пошуків, потреб, інтересів, думок, переживань), роблять педагогічні взаємовідносини не лише позитивними, але й прекрасними. Вони відкривають шлях до вирішення важливого педагогічного завдання – ставлення до людини як до найбільшої цінності. Лише тоді педагогічні взаємовідносини досягають вищого рівня, коли духовний зв'язок учителя й учнів, їх взаєморозуміння в педагогічному спілкуванні супроводжуються почуттями глибокої духовної насолоди від найтоншого душевного доторкання людини до людини. Вони постають умовами задоволення культурних потреб учня, утвердження його суб'єктом виховання і суб'єктом культурного діалогу.

Видатний педагог підтримував ідеї В. Вернадського, що «єдність і рівність від природи всіх людей – закон природи» [2, с. 240]. Відтак він проголошував, що кожна дитина здібна від природи, і створював умови для реалізації індивідуальних здібностей та задоволення культурних потреб дитини за допомогою принципу

природовідповідності. При цьому значна увага приділялася взаєминам з природою. Виходячи з ідеї органічної єдності людини і природи, педагог вважав за потрібне навчити учнів співчувати людині і боротися за збереження краси в природі, бачити природне в людині й людське в природі.

Ось що В. Сухомлинський писав про те, як діти реагували на красу довкілля: «Ми йшли до виноградної алеї. У тихому, оточеному деревами куточку, розросталися виноградні лози. Заплівши металевий каркас, вони утворили зелений курінь. В середині куреня земля вкрита ніжною травицею. Тут панувала тиша, звідси, із зелених сутінок, весь світ здавався зеленим. Ми розсілися на траві.

– Ось тут і починається наша школа. Звідси будемо дивитись на блакитне небо, сад, село, сонце... Діти не змогли відірватися від світу, що зачарував їх...» [8, с. 31].

Вдивляючись у природу діти навчалися не тільки бачити прекрасне, вони вчилися висловлювати свої почуття. Спочатку їх душевні переживання проявлялися у створенні казок про зайчика, жолудя, навіть про трактор (так вимагала політика партії), проте поступово «краса рідного краю, що відкривалась завдяки казці, фантазії, творчості» перетворилася на джерело любові до Батьківщини, до землі, розуміння її величчя, могутності [8, с. 38].

Він був переконаний: якщо дитина розуміє красу, захоплюється нею, то в її серці, думках сформується любов до рідної землі, до Вітчизни, людей, оскільки краса – кров і плоть добрих почуттів та сердечних взаємин.

Педагог прагнув під час уроку запалити в маленькій людині вогник жадоби пізнання. Щоб дитина прагнула навчатися далі і далі. Під час уроку учні не мають мріяти про перерву та відпочинок. Учитель мусить так розподілити навчальний час і матеріал, який вивчається, щоб зупинитися «коли в дітей загострювався інтерес до предмета спостереження, до праці, якою вони зайняті», що діти чекали «завтрашнього дня», який «обіцяє їм нові радощі» [8, с. 38-39].

Вважаючи, що дитинство – найважливіший період людського життя, поділяючи думку А. Макаренка [8, с. 14], що людина стає тим, чим стала до п'ятирічного віку, педагог особливу увагу приділяв саме першим урокам дитинства. У дошкільному й молодшому шкільному віці розпочинається формування культурних потреб, мислення, мовлення, процес пізнання, і від того, наскільки ефективним буде цей період навчання, залежать і подальші успіхи дитини.

Особливість педагогічної теорії і практики В. Сухомлинського полягає в тому, що, спираючись на досягнення педагогічної науки, він розглядав трудове виховання і навчання як наріжний камінь, як серцевину всього навчального процесу (у працях «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Духовний світ школяра», «Павлівська середня школа» та ін.).

Педагог писав: «Любов до праці – це передусім сфера емоційного життя дітей. Дитина прагне працювати тоді, коли праця дає їй радість. Чим глибше радість праці, тим більше діти дорожать власною честю, тим наочніше бачать у діяльності себе – свої зусилля, своє ім'я. Радість праці – могутня виховна сила, завдяки якій дитина усвідомлює себе як члена колективу» [8, с. 238-239].

Таким чином, Василь Олександрович теоретично обґрунтував і довів на практиці, що основою формування культурних потреб людини є її трудова діяльність в органічному поєднанні з моральним, фізичним, естетичним вихованням і розумовим розвитком.

В. Сухомлинський був переконаний, що дитина може залишитись черствою, холодною, байдужою, якщо тільки «споживає» радість і добро, а не здобуває їх працею, напруженням всіх духовних сил. «Величезною моральною силою, що облагороджує дітей, є творіння добра для людей» [8, с. 227], – вважав видатний педагог. Тому, навчивши учнів творити добро в природі, він вчив співпереживати почуття інших людей, ставити себе на їхнє місце. В. Сухомлинський вважав, що у вихованні людяності

й доброти, як складових культурних потреб людини, виняткову роль відіграють особисті взаємини, духовне спілкування. Його слова «Людство легше любити, ніж допомогти сусідові» [там само] мають глибокий філософський і практичний зміст. Дитину треба вчити делікатності, уміння пізнавати горе і радість своїх близьких, без цього вона ніколи не стане чулою і чуйною. При цьому ми маємо погодитися з думками видатного педагога про те, що вихователь має враховувати природу дитячих почуттів, формувати культуру духовних потреб.

Василь Олександрович зазначав, що суспільство всебічно розвиває людину, формує суспільні відносини, ставить перед нею політичні, економічні та культурні завдання. Але він і застерігав, що якщо середовище стверджує в людині зовсім не те, до чого кличуть слова, то слово – цей мудрий, сильний засіб впливу вчителя на учня – перетворюється на свою протилежність: воно виховує лицемірство, невіру в добро. Школа одна не може ні змінити, ні компенсувати те, що одержує особистість, яка формується, від батьків, товаришів і дорослих, у позашкільних установах, виробничих колективах.

В. Сухомлинський писав: «У людини людські риси» формуються тільки тому, що з першого подиху свого життя вона – істота суспільства. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи у стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні і духовні потреби, дитина включається в суспільство, стає його членом. Це процес залучення особистості до суспільства, який вчені називають соціалізацією. На жаль, педагогічний аспект соціалізації до цього часу не тільки не вивчається з належною глибиною і всебічністю, а й не розглядається взагалі. Тим часом саме процес соціалізації є однією з найважливіших передумов формування тієї виховної сили колективу, про яку в педагогічній літературі часто доводиться читати як про щось таке, що немов дається вже в готовому вигляді» [6, с. 448].

Отже, аналіз праць В. Сухомлинського дозволяє констатувати, що він багато уваги приділяв формуванню культурних потреб та духовної культури вихованців і вихователів як важливої передумови розвитку особистості. Його педагогічні пошуки пов'язані з питаннями розробки педагогічної програми вільного та різнобічного розвитку та формування культурних потреб дитини через систему відносин Радості, Краси, Добра, Справедливості в педагогічному процесі. Однією з найбільш тонких і ювелірно чистих справ у технології педагогічної творчості є, за В. Сухомлинським, створення в духовному житті кожної дитини та шкільного колективу гармонії радостей. Підкреслював при цьому, що майстерність вихователя саме й полягає в тому, щоб сформувати культурні потреби дитини та одухотворити її прагненням досягти свого особистого ідеалу. Це може стати предметом подальшого наукового пошуку.

Література

1. Великий глумачний словник сучасної української мови: бл. 170000 сл. та словосполучень / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
2. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 270 с.
3. Витань И. Общество, культура, социология / И. Витань. – М., 1984. – 286 с.
4. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. Гіптерс. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
5. Могильний А. П. Культура і особистість: монографія / А. П. Могильний. – К. : Вища шк., 2002. – 303 с.
6. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 403–640.
7. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 283–582.
8. Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 7–282.

9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 419–656.
10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 149–419.
11. Тенбрук Ф. Репрезентативная культура / Ф. Тенбрук // Социологическое обозрение. – 2013. – Т. 12. – № 3. – С. 93–118.

Санівський А. М.

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРЫ ПОТРЕБНОСТЕЙ
В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. СУХОМЛИНСКОГО

В статье проанализированы труды В. Сухомлинского с целью выяснения видения педагогом системы формирования культуры потребностей учащихся. Автор выделяет следующие культурные потребности, формированию которых педагог уделял особое внимание: потребности в родительской любви, доброте, труде, учебе и саморазвитии, взаимодействии с природой, эстетике взаимосвязи учителей и учеников, взаимоотношениях в обществе.

Рассмотрены педагогические поиски В. Сухомлинского, связанные с вопросом разработки педагогической программы свободного и всестороннего развития и формирования культурных потребностей ребенка через систему отношений Радости, Красоты, Добра, Справедливости в педагогическом процессе.

Ключевые слова: В. Сухомлинский, культурные потребности, формирование культурных потребностей, духовные ценности, нравственное и эстетическое воспитание.

Sanivskiy O.M.

PROBLEM OF CULTURE NEEDS IN V. SUKHOMLYNSKYI'S CREATIVE HERITAGE

In the article were the papers of V. Sukhomlynskyi have been analyzed aimed at the educator's clarified vision of students' culture needs formation system. The author identifies the following cultural needs: the need for parental love, kindness, work, education and self-development, interaction with nature, teachers-students' aesthetic relationship, interrelations in society.

The core of the concepts like «culture», «need», «cultural needs» was explained. The attention was focused on the teacher's qualification and his role in of his pupils' cultural needs formation that could become possible only when the relationship between them are real and true.

Pedagogical researches of V. Sukhomlynskyi have been examined. They were related to the issues of free and comprehensive educational programs and the formation of the child's cultural needs development through relationships of Joy, Beauty, Goodness and Justice in the pedagogical process.

It was concluded that pupils' cultural needs formation is the goal and is major in the system of education as V. Sukhomlynskyi said only spiritual person could be a real citizen. One of the most subtle and clear technology in the pedagogical creation according to V. Sukhomlynskyi is every child's spiritual life forming and all school community harmony of joys. He emphasized that educator's skill could be seen through the way of child's cultural needs creating and inspiring the kid for achievement its personal ideal. All this could become the subject of further scientific research.

Keywords: V. Sukhomlynskyi, cultural needs, the formation of cultural needs, spiritual values, moral and aesthetic education.

Рецензент: Моїсєєв С. О.

УДК 37.013:37.017.92

Сараєва О. В.*

УРАХУВАННЯ ДУХОВНИХ ПОТРЕБ ДИТИНИ – КЛЮЧОВА ІДЕЯ
ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У публікації схарактеризовано педагогічну систему В. Сухомлинського як гуманістичну, що має антропологічний характер, а також визначено основні ідеї педагогічного світогляду павлівського учителя. Авторкою на основі аналізу ґрунтовних праць В. Сухомлинського

* © Сараєва О. В.